

ӘОЖ 327.37

Б.М. Балаубаева*, А. Кабдулинова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*E-mail: binur77@mail.ru

Иран ядролық бағдарламасының тарихи ретроспективасы

Андатпа. Бұл мақалада Иран ядролық бағдарламасының даму тарихы қарастылырып, түрлі кезеңдердегі ерекшеліктері айқындалған. Иран айналасындағы мәселе аймақтағы, тіпті әлемдегі тек саяси ғана емес, экономикалық үрдістерге де ықпал етеді. Иран ядролық бағдарламасы айналасында қалыптасқан жағдайды түсіну үшін оның даму тарихын жете зерттеу қажет, бұл өз кезегінде себеп-салдарлық байланыстарды айқындап, Иран ядролық бағдарламасының даму заңдылықтары және оның саяси жағдайға ықпалын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Иран, ядролық қару таратпау тәртібі, ядролық бағдарлама, атом энергетикасы, тарихи кезеңдер.

Иран ядролық бағдарламасы – соңғы он жылдан астам уақытта қазіргі қауіпсіздікке қатер туғызатын және бүкіл ядролық қару таратпау тәртібінің дағдарысына тікелей байланысы бар, халықаралық қауымдастықтың күн тәртібінен түспейтін өзекті де өткір мәселе. Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттік 2003 жылы өткізген қосымша тексерістер барысында Иран Ислам Республикасы бейбіт атом энергетикасымен қатар, ядролық қаруды жасауға негіз бола алатын толық ядролық жанармай циклін қарқынды құру үрдісін жүзеге асырып отырғанын анықтады. Осындай мәлімдеме, әрине, Тегеранға бейбіт ядролық бағдарламасымен өзінің шын ниеттерін бүркемелейтін мемлекет ретінде күдік түсірді. Ядролық қаруды құру – 2003 жылдан бері ұдайы халықаралық қауымдастықтың Тегеранға тағылатын және Иран мемлекетінің басты тұлғаларымен жоққа шығарылатын айып. Дегенмен Иранның осы мәселеге қатысты ұстанымы тұрақты әрі айқын және уақыт көрсеткендей, мемлекет үшін едәуір тиімді болып келеді. Бір жағынан, Тегеран Ядролық қаруды таратпау туралы Шарттың негізгі қағидаларына сәйкес саясатты жүзеге асырып отыр және осыған орай аталған құжаттың IV бабына сәйкес өзінің бейбіт ядролық энергетиканы дамытуға құқығын пайдаланғысы келеді. Екінші жағынан, Иран ядролық бағдарламасына қатысты көп-

теген нормативті-құқықтық айғақтары бар халықаралық қауымдастықпен диалог орнатуға сырттай дайын екеніне қарамастан, Иран Ислам Республикасы толық ядролық жанармай циклін құру жобасынан бірде-бір қадам кері шегінбеді.

Иранның қазіргі кездегі ядролық энергетиканы дамыту бағдарламасының негізі *Шах кезеңінде (1950 жылдар басы – 1970 жылдар аяғы) салынған еді.* Иран Ислам Республикасының атом бағдарламасы 1957 жылы АҚШ-пен «Бейбітшілік үшін атом» атты бағдарлама шеңберінде атом энергиясын бейбіт пайдалануда ынтымақтастық жөніндегі келісімге қол қоюдан бастау алады [1]. Бұл келісімге сәйкес, Вашингтон Иранға ядролық энергетика саласын дамытуға қажетті ядролық қондырғылар, құрал-жабдықтар жеткізу мен мамандарды дайындауға міндеттенді. Иран шахы Мохамед Реза Пехлеви экономикалық кешенді әртараптандыру бағдарламасының басты бағыты ретінде атом энергетикасын дамытуды мақсат етті. Бұл, әрине, сол кездері Кеңестік үкіметтен төнген сыртқы қауіптен қорғану және Парсы бұғазында аймақтық көшбасшы рөліне ие болу ниетіне тікелей байланысты. Иранның ядролық бағдарламасы толығымен шетел серіктестеріне сүйенген деп айтсақ, қателеспейміз. 1967 жылы АҚШ Тегеран ядролық ғылыми-зерттеу орталығына 5 МВт қуаты бар реакторды

жеткізіп, оның іске қосылуы 1968 жылы жүзеге асырылды. Ядролық жанармай ретінде 93 % деңгейінде байытылған уран, яғни іс жүзінде ядролық қару-жарақ материалы пайдаланды [2]. Осылайша, Ирандағы атом энергетикасын дамыту үшін ғылыми-техникалық база қалыптасу үдерісі басталды.

Осы жерде айта кететініміз – 1970 жылдардың ортасында АҚШ Иранядролық энергетикасын дамыту бағдарламасына еш қарсылық көрсетпеді, тіпті Иранның тұйық ядролық жанармай циклін құруына қарсы пікір айтпады. АҚШ ұлттық қауіпсіздік Кеңесінің құжаттарына сүйенсек, Иран жағына жоғарыда атап көрсетілген көмекке қоса ядролық жанармай циклін құруға қол ұшы ұсынылды [2].

Атом энергетикасын дамыту бағдарламасын жүзеге асыру үшін 1974 жылы Иранның ядролық энергиясы жөніндегі Ұйымы құрылған. Ұйымның жарғысына сәйкес, оның негізгі функциялары:

- елдің энергетикалық мұқтаждығын қанағаттандыру мақсатында ядролық энергияны пайдалану;
- атом реакторларын салуға қажетті технологияларды игеру;
- тұйық ядролық жанармай циклін құруға қажетті технологияларды игеру;
- «ядролық» технологияларды өндірістік, ауылшаруашылық және медициналық мақсаттарда пайдалану;
- адам мен қоршаған ортаны радиация әсерінен қорғау [3].

1974 жылғы ядролық энергетиканы дамыту жоспары бойынша Иранды ядролық технологиямен жабдықтаушы елдер болып АҚШ-пен қатар Франция, ГФР болу керек еді. Франция, ГФР, АҚШ елдерімен осыған байланысты келісімдер 1974-1977 жж. жасалды [4]. 1974 жылы Иран «Eurodif» халықаралық консорциумнан 1 млрд. долларға Трикастанда (Франция) салынып жатқан уранды байытатын газодиффузиялық зауыттың 10%-дық акция пакетін сатып алып, нәтижесінде Иран 1000 МВт қуаты бар 8-10 дана ядролық реакторы үшін жыл сайын уранды байыту мүмкіндігіне ие болды. Келісім нәтижесінде Иран зауыт өнімін сатып алу мен консорциум дамытатын жаңа байыту технологиясына қол жеткізуге мүмкіндік алды [5]. АЭС-ті салу бойынша Иранның ядролық энергиясы жөніндегі Ұйымы мен «Крафтверк Юни-

он» батысгермандық фирмасы арасындағы алғашқы келісім де 1974 жылы жасалды. Бұл құжатқа сәйкес, қуаты 1300МВт екі реакторы бар АЭС-ті Иранның оңтүстігінде, Бушерге жақын жерде орналастыру жоспарланды [1,565-563 б.]. 1976 жылдың қазан айында Тегеран қаласында Франция президенті Жискард'Эстен өндірістік және экономикалық даму саласындағы ынтымақтастық жөніндегі франко-иран келісіміне қол қойды [1, 562-б.]. Бұл келісім шеңберінде Иран территориясында жоспардағы АЭС құрылысында Францияның қатысуы қарастырылды. Иран мамандарының бірқатар Африка елдерімен (Нигер, Габон, Замбия) келіссөздер жүргізудің жемісі ретінде Иран 700 млн. долларға Намибияда уран кенішін дамытатын «Rossing Uranium Ltd» компаниясының 15%-дық акция пакетін сатып алды [5, 37-б.].

Көптеген Ирандық мамандар ядролық физика саласы бойынша АҚШ пен Батыс Еуропа – Бельгия, Ұлыбритания, Батыс Германия, Италия, Швейцария мен Францияда білім алып, дайындалды. 1974 жылы Исфahanда француз мамандарының қатысуымен Ядролық зерттеу Орталығын салу жұмыстары қолға алынды [6]. Ал америкалық жетекші техникалық университеттің бірі – Массачусетс технологиялық университетінде атом энергетикасы саласындағы иран мамандарын дайындайтын арнайы бағдарлама жүзеге асырылды [7].

Энергетикалық базаны әртараптандыруды 1994 жылға дейін жүзеге асыру жоспарланды. Алайда 1978-1979 жж. Иран Ислам Республикасында орын алған революция салдарынан ядролық энергетика жөніндегі жоба мақсаттарының көбісі жүзеге аспай, жұмыс тоқтатылды.

Осыдан бастап елдің ядролық бағдарламасында *екінші кезең* – *Ислам революциясы мен «хомейнизация» үдерісі* басталды. Елдің ядролық инфрақұрылымы әлі де болса бастапқы жағдайдан алысқа ұзап кетпеді. Тегеранда студенттердің америкалық елшіліктің 52 қызметкерін кепілге тұтқындау салдарынан Иран-АҚШ дипломатиялық қатынастардың үзілуі елдің атом энергетикасын дамытуын біраз уақытқа тоқтатты [8]. Иранға атомдық энергетиканы дамыту бағдарламасы туралы 1980 жылдардың соңынан – сегізжылдық иран-ирак соғысы аяқталғанға дейін ұмытуға тура келді.

Елдегі қаржы тапшылығы да атом энергетикасын дамыту бағдарламасын одан әрі жалғастыруға еш мүмкіншілік бермеді.

АҚШ-пен қарама-қайшылықтың, сонымен қатар иран-ирақ қақтығысы деңгейінің өсуі салдарынан Иран Ислам Республикасының бұрынғы президенті А.А. Хашеми-Рафсанджани қол қойған құпия директива жүзеге аса бастады, ол бойынша ядролық қаруды иемдену – Тегеранда исламдық тәртіпті сақтап қалудың басты кепілі. Иранда атом кешенін қайта инвестициялау қажеттілігі келесі факторлармен түсіндірілді:

– Бағдадты екі алып державаның қолдауы, әсіресе озық технология мен қару-жарақпен жабдықтау мәселесі;

– Ирак әскерлерінің нәтижелі және «жазғыс» химиялық қаруды қолдануы;

– Бушер АЭС құрылысына бірнеше миллиард доллардың салынуы (5,3 млрд неміс маркасы немесе 1,4 млрд. доллар) [9].

– Экологиялық мәселелер немесе қауіпсіздік шараларына сәйкес көміртек отынын пайдалана алмау оған толық тәуелділіктегі елді энергетикалық дағдарысқа апарды;

– 2010 жылға қарай Ирандағы электрэнергиясын тұтыну деңгейінің өсуі салдарынан мұнай өндірісі тек ұлттық мұқтаждықтарға бағытталып, экспорттауға жағдайы болмайды [10].

1982 жылы Иран Мәжілісінің спикері А.А. Хашеми-Рафсанджани өз мәлімдеуінде «Иран «техникалық тәуелсіздікке қол жеткізу керек» деген болатын. 1983 жылы соғыс барысында ирак авиациясы шабуылдарының Бушердегі салдарларына баға беріп, құрылысты аяқтау мүмкіндіктерін зерттеу үшін неміс мамандары шақырылды. АЭС құрылысын аяқтау жолдарының бірі – Аргентина, Испания, ГФР компанияларынан тұратын халықаралық консорциумның көмегін сұрау. Алайда АҚШ-тың Еуропа елдеріне деген қысымы салдарынан бұл жобаның іске аспайтындығы алдын ала белгілі болған. 1984 жылғы АҚШ Конгресінің технологияларға баға беру Басқармасының баяндамасында «Иранның жаңартылған ядролық бағдарламасы революцияға дейінгі негізі салынған техникалық базаға ғана сүйенетін болады» деп белгіленді. Осыған орай, Иран өз бетінше ядролық қару-жарақты жасауға қабілетсіз деп танылды.

1980 жылдардың екінші жартысында Иран еуропалық елдермен байланыстарды толық

деңгейде қайта орнатудың мүмкін еместігін түсініп, ядролық салада шамалы дамыған елдермен қарым-қатынас орнатуға бет бұрды. Сонымен қатар Иран ядролық технологияларға ие болу үшін қара нарық қызметіне арқа сүйгені туралы мәліметтер бар. 1987 жылы Иран мен Пәкістан уранды центрифугалық байыту саласында ынтымақтастық жөнінде келісімге қол қойды. Нәтижесінде Иран 1995 жылға қарай Р-1 центрифугаларының 500 данасын иеленді [5, 42-44 б.].

1992 жылы қыркүйек айында Иран мен Қытай арасында атом энергетика саласында ынтымақтасу жөнінде хаттамаға қол қойылды. Оған сәйкес, Қытай Исфахандағы Ядролық зерттеу орталығына ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруға бағытталған ядролық қондырғылар мен құрал-жабдықтарды жеткізді. Сонымен қатар Бушерде 300 МВт қуаты бар екі жеңіл су реакторларын салу жөніндегі келісім жасалды [1, 495-6]. Алайда кейін АҚШ Қытайды бұл келісімнен бас тартуға мәжбүрледі. Ядролық зерттеу саласындағы Иранның тағы бір жаңа серіктесі болып Ресей табылды. 1992 жылы жасалған «ядролық энергияны бейбіт мақсаттарда пайдалану туралы» келісімде Иранға зерттеу ядролық реакторларын жеткізу, бірлескен ғылыми зерттеулер жасау, техника мен медицина үшін изотоптар өндіру, сонымен қатар иран жағы үшін мамандар дайындау мәселелері қарастырылды. 1995 жылы тамыз айында Иран иен Ресей арасында 2001-2011жж. Бушерде салынып жатқан реактор үшін Иранға жалпы сомасы 300 млн. долларға жететін ядролық отын жеткізу жөніндегі келісімге қол қойды [6, 8-11 б.]. Ядролық энергия саласындағы Ресей-Иран ынтымақтастығына сараптама жасай отырып, бүгінгі күнге дейін бұл екі ел арасында ядролық өнімдердің «қауіпті» санатына жатпайтын жобалар ғана жүзеге асырылған деген қорытынды жасауға болады. Әскери мақсатта пайдалана алатын басқа технологиялар иран жағына берілмейді. Яғни ынтымақтастық Ресейдің ұлттық заңнамасына, Ядролық қаруды таратпау жөніндегі Шартқа сай Ресейдің халықаралық міндеттеріне және ядролық жеткізушілер тобының (экспорттық бақылау бойынша) бақылау тізіміне қатаң негізделіп, жүзеге асырылды [11].

Шах кезеңіндегі Иранның ядролық қаруды таратпау мәселесінде жағымды бейнеге ие

болғанымен, 1970 жылдардың ортасына таман АҚШ пен Израиль тарапынан Иранның уранды лазерлік байыту мен плутонийды шығару жұмыстарына байланысты декларацияланбаған қызметін аңғарып қойған.

АҚШ пен Израиль тарапынан түскен айыптауларға жауап ретінде Иран 1992-1993 жылдары Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің мамандарын шақырып, олар қажет деп шешкен объектілерде, тіпті бұл объектілер ұйым мен Иран арасындағы келісімдерде кепілдіктер нысаны болмаса да, тексеріс жүргізуге рұқсат берді. 1992-1993 жылдары өткен Агенттіктің сапарлары нәтижесінде ұйым «Иранның бейбіт ядролық бағдарламасы жөніндегі мәлімдемелерге қарсы еш іс-әрекет табылмады» деген ресми мәлімдеме жасаған болатын.

Иран ядролық қару шығарушылардың қытай мен пәкістандық әріптестермен ынтымақтастығы жөнінде 2002 жылдың тамызында ғана белгілі болды. Режим оппозициясы – Иранның қарсыласу Ұлттық Кеңесі Натанздегі уранды байыту зауыты, Аракта ауыр су өндірісі зауыты бойынша мәліметтерді халыққа естітіп, Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің кезекті сапарына себепші болды. 2006 жылдың ақпан айында келген агенттік сарапшылары Иранның атом энергетика саласында «жетістіктерге» жеткенін айтып өтіп, алты қатаң бұзушылықты ашты:

- 1991 жылы Қытайдан табиғи уранды экспорттауы (түрлі формалар мен қоспаларда – 1800 кг);

- Импортталған шикізаттың уранды конверсиялаумен байланысты технологиялық үдерістердің сынақтан өткізуі үшін пайдалануы;

- 1999 және 2002 жылдары гексафторидті Р-1 центрифугаларын сынақтан өткізу мақсатында импортталған 1,9 кг уран қолдану, бұл тәжірибелер кезінде байытылған уранның өндірілуі;

- 50 кг металл уранның экспортталуы мен бұл көлемнің 30 кг 1999-2000, сонымен қатар 2002-2003 жылдары уранды лазерлік байыту бойынша тәжірибелерде қолдану;

- Импортталған табиғи уранды байыту үдерісінде қолданылатын уран фторидтерін өндіруде қолдану;

- Тегеран зерттеу орталығында урандық нысаналардан плутонийді бөліп шығару, соны-

мен қоса бұл тәжірибелер нәтижесінде ядролық қалдықтарды өндіру.

Осыдан басқа Иран Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттікте жаңа ядролық объектілердің құрылуы туралы ақпаратты дер кезінде бермеді. Бұл мәселелер Иранның Ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісімді сақтау мен агенттікпен кепілдіктер жөніндегі келісімді сақтауы туралы мәселені көтерді. 2003 жылы маусым айындағы Агенттіктің баяндамасында Иран Агенттік алдындағы өз міндеттемелерін жүзеге асырған жоқ деп көрсетілген. Алайда Агенттік АҚШ-тың қысымына қарамастан, БҰҰ ҚК Иранның ісін бермеуге шешім қабылдады. 2003 жылдың 19 маусымында Агенттік Иранның толыққанды ынтымақтастыққа шақыратын мәлімдеме қабылдады.

2003 жылы Иранның ядролық бағдарламасының нығаюын болдырмау мақсатында Ұлыбритания, Германия мен Франция Иранға бейбіт мақсаттағы ядролық бағдарламаны дамытуда техникалық ынтымақтастықты ұсынды. Иран өз кезегінде Агенттікпен ымыраға келіп, қосымша хаттаманы іске асыруды ұсынды. Алайда бұл бағдарламадан еш нәтиже шықпады. 2005 жылы Иранның билік басына келген М. Ахмадинеджад уранды байыту жұмыстарын қайта жаңғыртты. Осылайша, Ұлыбритания, Франция және Германия Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы дағдарысты шешуге тырысу еш нәтиже бермеді.

Қажет құжаттаманың дер кезінде өткізілмеуі, халықаралық тексерушілерді кіру рұқсатына байланысты мәселелер, қатаң риторика басқа державаларды Иран мәселесін Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік кеңесінің қарауына берумен келісуге мәжбүрледі. 2005 жылы қыркүйекте Агенттік Иранның 1974 жылғы 15 мамырдан шыққан кепілдіктер жөніндегі келісім бойынша міндеттемелерін бұзғаны жөнінде мәлімдеме жасап, резолюцияны қабылдады. 2006 жылы шілде айында БҰҰ ҚК ұйым Жарғысының VII тарау 41-бабына сәйкес шараларды қолдануды қарастыратын №1696 Резолюцияны қабылдады. Сонда да Иран басшылығы келіспеушілігін танытып, соның салдарынан ҚК Тегераннан Агенттікпен мәселелерін шешуді және уранды байыту бойынша бағдарламаны тоқтатуды талап ететін тағы бірқатар резолюциялар 1696 (2006), 1737 (2006), 1747(2007), 1803(2008), 1835 (2008)

және 1929(2010) қабылдауға тура келді. Иран бұл резолюциялардан бас тарта отырып, БҰҰ мүшесі ретінде өзінің міндеттерін бұзды. Осыдан бастап жыл сайын дерлік Иранға қатысты резолюциялар қабылданып, санкциялар жылдан-жылға қатаң болып келеді [5, 50-53 б.].

Иран ұлтшылдары ядролық қаруға ие болуды – тәуелсіздіктің, абырой мен Иранның басқа алып державалар мен өркениеттермен тең құқыққа ие болу кепілдігі ретінде қарастырады [12].

Иранның қазіргі кезде ядролық саладағы ғылыми-техникалық базасы аймақтағы елдердің (Израильден басқа) арасында ең қуатты болып, үш негізгі ядролық орталықты құрайды: Тегеран университеті аясындағы Тегеран ядролық ғылыми-техникалық орталық; Исфahan ядролық зерттеу орталығы; Караджадағы ауыл шаруашылық пен медицина ядролық зерттеу орталығы. Сонымен қоса уран кен орны – Йезд провинциясы мен Бушердегі АЭС-та да зерттеу жұмыстары жүзеге асырылады [13].

Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттік баяндамаларына сүйенсек, Иран ядролық бағдарламасының әскери сипатқа ие екендігінің дәлелі – Иранның агенттікпен ешқашан толыққанды ынтымақтастыққа түспегені [14].

Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы дауды жаңа белеске көтерген – Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің қарашада жариялаған атышулы баяндамасы. 2011 жылы қарашаның 8-і күні Агенттік жариялаған 25 беттен тұратын ресми баяндамасында Иран 2003 жылдан бері ядролық қару жасауға бағытталған жұмыстар жүргізген деген қорытындыға келген еді [15]. Әсіресе 2008-2009 жылдары Иран ғалымдары ядролық оқтұмсық жасауға ден қойған. Қазір де сол жолдан тайынбай отыр. Тіпті компьютер арқылы жобаларын сызып, жерасты сынақ алаңдарын да даярлаған. Осыдан кейін Батыс елдері Иранға қарсы санкциялар күшейтетінін жариялаған. Жауап ретінде Иран шығанақтағы мұнай қоры сақталған, әлемнің мұнай жеткізуінің 40%-ына тиесілі Ормуз бұғазында онкүндік әскери теңіз жаттығуларын өткізіп, 2012 жылдың 1 қаңтарында Тегеран «Гадер» және «Наср» атты екі зымыранды сынақтан өткізген болатын. Сарапшылардың айтуынша, «құрлық-теңіз» тобына жататын «Гадер» – 200 шақырымдық, ал кемеге қарсы оқ ататын зымырандар қатарындағы «Наср» 35 шақырымдық қашықтықты бағындырады. Батыс пен АҚШ

сынақтан өткізілетін ирандық зымырандардың қуаты 200 шақырыммен шектелмеуі мүмкін деген қауіп айтады. Иран билігі егер Батыс елдері Иранды мұнай секторына қарсы санкцияларымен қорқыта беретін болса, Ормуз бұғазын жауып тастайтындығын бірнеше рет қайталады. «Ормуз бұғазын жабу – бір стакан су ішкеннен оңай» [16]. Бұл – Иран Әскери теңіз күштерінің қолбасшысы, адмирал Хабиболла Сайяридің Вашингтонға жасаған ескертуі.

Үстіміздегі жылдың басынан бастап Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттік Иранға тексерістер өткізіп, ядролық жұмыстарының әскери мақсатқа бұрмалануы-бұрмалауын бақылап отырады. Иран Біріккен Ұлттар Ұйымының тексерушілеріне ел астанасының оңтүстігіндегі Парчин әскери нысанына баруға тыйым салды. Ислам Республикасына 2 рет барып, тексерушілер өткізуге талпынған келіссөздер ешқандай нәтиже берген жоқ. 29 ақпан күні Агенттік спутник арқылы жасалған суреттерден Парчиндегі ядролық объектіде «белсенді іс-әрекет» жүзеге асырылып жатыр деген мәлімдеме жасап, Иран билігінен тексерушілерді осы ядролық объектіге кіргізуді талап етеді. Бұл мәселе Вена қаласында 5-9 наурыз аралығында өткен АҚХА Басқарушы кеңесінің маусымдық отырысында талқыланған. Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктегі Иранның өкілі Тегеранның Агенттікпен ынтымақтастықты жалғастыруға әзірлігін қуаттап, істің шеңбері мен тиісті шаралары туралы келісілгеннен кейін Агенттік инспекторларына Парчин нысанын аралауға рұқсат етіледі деді [17]. Сонымен қатар Иран ядролық бағдарламасын талқыға салу мақсатында 14 сәуір күні Түркия астанасы Стамбулда, мамырдың 23-24 күні аралығында алтылық пен Иран арасында келіссөздер жүргізілді. Алайда бұл келіссөздер мәселені шешуде айтарлықтай ілгерілеуге әкелмеді.

Бүгінде Иран «ядролық табалдырыққа» тіреліп, одан аттап өту немесе шегінуіне жаһандық пен аймақтық сыртқы факторлар шешуші рөлге ие болып отыр. Иранның атом энергетикасы саласындағы мақсаты – болжам бойынша, «бесминуттық дайындыққа» қол жеткізу. Яғни Тегеран ресми түрде келісімді бұзбай, уранды байытуда өз мүмкіндіктерін ең жоғарғы деңгейге жеткізуге тырысады. Бұл Иранға Батысқа қарсы күштер балансын ұстап тұруға, сонымен бірге мәселенің ушығуы

жағдайында – қысқа мерзімде ядролық қаруды жасауға мүмкіндік береді. Қалай болғанда да, Иран ядролық бағдарламасының айналасындағы жағдай қайшылықтарды одан әрі тереңдетіп, бүгінгі жағдайда мәселелер ядролық қаруды таратпау тәртібі шеңберінде дипломатиялық жолмен шешілуі қиынға соғатыны айқын.

Әдебиеттер

1 Iran Nuclear Chronology// Nuclear Threat Initiative – С. 570 http://www.nti.org/media/pdfs/iran_nuclear.pdf?_=1316542527

2 NSSM 219 – U.S.-Iran Agreement on Cooperation in Civil Uses of Atomic Energy – National Security Study Memorandum (NSSM) 219 / National Security Council. – С. 569 <http://www.ford.utexas.edu/library/document/0310/nssm219.pdf>

3 Mohamed Sadegh Ayatollahi. Iran Replies to the Risk Report; Denies It Wants the Bomb //Wisconsin Project on Nuclear Arms Control – <http://www.wisconsinproject.org/countries/iran/denies.html>

4 Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran's Nuclear Programs// Center for Strategic and International Studies – С. 21-22 http://csis.org/files/media/isis/pubs/060412_iran_uncertainty.pdf

5 Московский центр карнеги. Глава 2. Ядерная программа Ирана – незаконченная история – С. 36 http://www.carnegieendowment.org/files/12398nuclear_threshold_russian.pdf

6 Хлопков А. Иранская ядерная программа в российско-американских отношениях. – ПИР-Центр Политических исследований в России – С. 6 <http://www.pircenter.org/data/publications/nz18.pdf>

7 Anthony H. Cordesman and Khalid R. Al-Rodhan. Iran's weapons of mass destruction: the real and potential threat – Center for Strategic & Intl Studies – С. 100 http://books.google.kz/books?id=dZy0nEILHJsC&pg=PA100&lpg=PA100&dq=iran+nuclear+program%09Massachusetts+Institute+of+Technology&source=bl&ots=XnESDRuN_I&sig=ueGTkc68RjXIIYIpZt9LMWZ06ME&hl=ru&sa=X&ei=1wkzT57EE4eR-waSr-3OBQ&ved=0CEQQ6AEwBTgK#v=onepage&q=massa&f=false

8 U.S. Department of State – <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5314.htm>.

9 Хлопков А., Луткова А. Почему так долго строилась Бушерская АЭС?* – Центр энергетики и безопасности <http://ceness-russia.org/data/doc/10-08-21%20Bushehr.pdf> – С.2.

10 Iran Replies to the Risk Report; Denies It Wants the Bomb January-February 1996 – <http://www.iranwatch.org/wmd/wmd-nucleariran-response-1996.htm>.

11 Угрозы режиму нераспространения ядерного оружия на Ближнем и Среднем Востоке / Под ред. А. Арбатова, В. Наумкина. – Carnegie Endowment for International Peace. – М., 2005. – С. 18 <http://carnegieendowment.org/files/9380arbatov4.pdf>

12 Тимурбаев Р. Ближний восток и атомная проблема// Ядерный контроль. – № 3 (69). – Том 9. Осень 2003. – С. 26.

13 Яблоков А. В. Неизбежная связь ядерной энергетики с атомным оружием. Часть II. Исторические свидетельства оружейно-энергетической связи. II.1. Страны, имевшие или имеющие программы создания ядерного оружия – С. 11. – BellonaFoundation – <http://www.bellona.ru/reports/1174944248.53>.

14 GOV/2011/69 Осуществление соглашения о гарантиях в связи с ДНЯО и соответствующих положений резолюций Совета Безопасности Организации Объединенных Наций в Исламской Республике Иран. Резолюция, принятая Советом управляющих 18 ноября 2011 года. – С. 2 http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2011/Russian/gov2011-69_rus.pdf

15 GOV/2012/23 Осуществление соглашения о гарантиях в связи с ДНЯО и соответствующих положений резолюций Совета Безопасности в Исламской Республике Иран / Доклад Генерального директора от 9 ноября 2011 года.

Выступление председателя Ирана в ОПЕК – <http://hizb-russia.info/index.php/ru/vopros-otvet/politicheskij-analiz/776-otvet-vopros>

Иран не отклонял запрос МАГАТЭ о посещении Парчина – Солтание – <http://atominfo.ru/newsaj0014.htm>

Б.М. Балаубаева, А. Кабдулинова
Историческая ретроспектива Иранской ядерной программы

В данной статье рассматривается история развития ядерной программы Ирана, выявлены ее особенности на различных этапах. Ситуация вокруг Ирана коренным образом влияет на ход не только политических, но и экономических процессов как в регионе, так и в мире. Для наилучшего понимания ситуации вокруг иранской ядерной программы необходимо детально изучить историю ее развития, что позволяет проследить причинно-следственные связи и выявить закономерности развития ядерной программы Ирана и ее влияния на политический фон.

Ключевые слова: Иран, порядок нераспространения ядерного оружия, ядерная программа, атомная энергетика, исторический период.

B. Balaubayeva, A. Kabdulnova
Historical retrospective of Iran's nuclear programme

In this article the history of development of Iran's nuclear programme is considered, its features at various stages are revealed. The situation in Iran radically influences the course of not only political, but also economic processes both in the region, and in the world. For the best understanding of the situation around the Iranian nuclear programme it is necessary to study in details history of its development which allows us to trace the cause-effect relationships and identify patterns of development of Iran's nuclear programme and its impact on the political background.

Keywords: Iran, the order of the non-proliferation of nuclear weapons, nuclear program, nuclear power, historical period.